

extraargument för moderaternas linje: De sämst ställda grupperna skulle tjäna på en ökad frihet inom offentlig sektor.

För man samman de olika högerledarnas argumentation, och rensar bort det som inte är speciellt gångbart i dagens läge, kan man säkert få en kraftfull argumentering för en till demokratin konstruktiv skepticism. Den uppgiften tillhör emellertid de nu verksamma politikernas arbetsområde, ty Aronson har bara levererat grundmaterialet.

Torbjörn Aronson har således begått en intressant och tankeväckande avhandling. Aronson är bara en av flera forskare som ägnar sig åt högern. Tidigare har Per

Albinson skrivit om förändringar inom högerns riksorganisation och Lisbeth Lundahl om högerns skolpolitik. Och fler avhandlingar är att vänta.

Priset för Aronsons avhandling är skyhögt, vilket kan synas tvivelaktigt med tanke på den synnerligen dåliga korrekturläsning som Norstedts presterat. Men samtidigt är priset antagligen så högt, därför att förlaget insett hur oundgänglig boken är för dem som verkligen önskar sätta sig in i högerns och konservatismens idévärld. Dessutom är boken vackert inbunden och torde tjäna som en given present till partiets trogna tjänare.

CHRISTIAN BRAW:

Två böcker av Václav Havel

Det finns ingen enskild människa, som tydligare förkroppsligar omvälvningen i Östeuropa än Václav Havel, straffängens, som blev president. Under sin kamp för friheten har han många gånger blivit gripen och straffad, senast 1979–1985. Hans brev från den tiden i fängelset trycktes 1984 i Tyskland och föreligger nu i svensk översättning av Eva Strömberg Krantz. Översättningen är ledig och lättillgänglig, även om det inte har lyckats med svenskan överallt – det heter t ex inte husundersökning på svenska utan husrannsakan.

Václav Havel: **Breven till Olga.** Pegas 1990

Breven till Olga, Václav Havels hustru, är skrivna under stora yttre svårigheter. Brevet är censurerade, de fick inte innehålla underrättelser om hälsotillståndet, om livet i fängelset, naturligtvis fick de inte behandla politik eller ens allmänna ämnen som fysik och biologi. Det är gripande att följa Havels kamp för att hålla modet uppe och behålla kontakten med världen utanför – en kontakt som avbröts av fängelsemyndigheterna så snart han försökte meddela något utanför deras snävt utmätta ramar.

Hela tiden måste han ha varit medveten om, att han genom att göra avbön mycket snart skulle kunnat komma ut ur fängelset. Vad var det då som gjorde, att

han förblev ståndaktig? Redan från häktet skriver han: "Jag är nu trygg i min sanning och ångrar därför inget." Från fängelset skriver han senare: "... världen här rymmer långt mer av sanning än världen därute. Ting och människor visar sig i sin rätta gestalt. Lögn och hyckleri försvinner." Dessa ord gestaltar centralbegreppet i Václav Havels diktning och politiska insats och det är: Livet i sanning. Det är alltså inte längre progressiviteten, utvecklingen, jämlikheten eller några andra av tidens modeord som är huvudsaken utan — sanningen. Därmed gör Havel en revolution, som är lika radikal i öst som i väst. Livet i sanning betyder att sanningen för dess egen skull är huvudsaken i allt, alldeles oberoende av om sanningen är behaglig eller obehaglig, progressiv eller reaktionär. Alla etiketter är i själva verket oväsentliga, det enda viktiga är sanningen själv.

Václav Havel står här i en stor tradition av östeuropeiska dissidenter, och främst bland dem är Aleksander Solsjenitsyn. Dennes omvälvning av historiesynen betecknas av att han lämnat bakom sig historiesynens "varför" — i stället är det historiesynens "hur" som behärskar hans verk. Han söker inte förklara *varför* Gulag kom till, hans enda strävan är att beskriva den historiska *sanningen* om Gulag. Men livet i sanning innebär för Václav Havel mer än att *veta*, det innebär också att *handla* i enlighet med sin insikt och sitt samvete. Han skriver: "Vi har haft tur som hamnat i en position som tillåter oss inte bara att iaktta allt detta med överseende utan också att då och då ingripa på det sätt som vårt samvete bjuder." Livet i sanning är att handla sanningsenligt, att tala och skriva sanningsenligt, i enlighet med samvetet.

Det är det enda sättet "att överleva på ett värdigt sätt, utan att ta skada till kropp och själ". Den konsekventa lögnaktigheten i det kommunistiska samhället är egentligen mycket värre än dess industriella misslyckanden. Med sin industri förgiftar det kommunistiska samhället naturen, med sitt förtryck förgiftar den människosjälarna, därför att den tvingar dem till ett *liv i lögn*, där de inte kan eller inte vågar tala sanning, handla sanningsenligt och följa sitt samvete. Men — är det bara i det kommunistiska samhället det förhåller sig så?

Själva livet i lögn ute i samhället gör att Havel på sätt och vis kan uppfatta fängelset som ett andningshål. Han skriver: "Det tycks vara en kvävande atmosfär i världen därute." Och därför hoppas han att kunna lämna fängelset utan att vara märkt men tvärtom berikad. Men han känner också bitterhetens och resignationens fara: "Jag vill förbli öppen mot världen, inte utesluta mig själv från den, jag vill bevara intresset för mina medmänniskor och kärleken till dem. Jag har skilda uppfattningar om olika människor, men jag kan inte påstå att jag hatar någon människa på jorden. I det avseendet tänker jag inte ändra mig. Om jag gjorde det skulle det betyda att jag var förlorad."

Fängelsebrevet ger en viktig nyckel till Václav Havels diktning. Han skriver: "Alla mina skådespel sysslar — som jag flera gånger skrivit — på ett eller annat sätt med människans identitet och dess kris." Det tema han ser som det viktigaste av alla är frågan om identitet och odödlighet. Ur en annan synpunkt kan det uttryckas så: det mänskliga ansvarets metafysiska rötter. Vi kan nämligen inte tala om ett mänskligt ansvar på annat sätt än

att tala om att vi har att svara inför Någon eller Något utanför vår egen värld, Något som står över oss. Och frågan om ansvaret är nyckeln till frågan om den mänskliga värdigheten.

Havels fångenskapsbrev är skrivna före den stora omvälvningen i Öst, men de tillhör dess förhistoria. Tankarna i dessa brev har fött en revolution. Och de kan föda ännu en, när det blir glasnost också i Väst. Men den omvälvningens omfattning är omöjlig att nu förutse, för den innebär att allt vad vi nu talar om blir andraplansfrågor, och att det enda viktiga blir sanningen själv – och livet i sanning.

I fångelsebrevens nådde Václav Havel bara fram med sitt budskap på de punkter och vid de tillfällen han lyckades få sina brev genom en högst irritabel fångelsecensur. Med tanke på det är det förbluffande hur mycket han ändå lyckades säga.

Men vill man få hela hans sätt att tänka och handla i dess fulla bredd och styrka, så skall man gå till volymen *En dåre i Prag*. Det är en samling brev, tal och andra texter från åren 1975–1989. Urvalet har gjorts av Peter Larsson, Karin Mossdal är översättare.

Václav Havel: **En dåre i Prag**. Symposion 1990

Man kan givetvis vara tveksam till själva projektet att som bok ge ut en samling texter, som från början inte varit avsedda att bilda en helhet. Men själva den inre styrkan i vad Havel skriver är så övertygande, att alla invändningar faller.

Den viktigaste lärdom man kan dra av *En dåre i Prag* är att vi i Väst – som vanligt – inte förstått vad som händer på andra håll, inte ens i vår omedelbara närhet.

Det beror på vår principiella oförmåga att uppfatta något annat än kvantiteter. Därför tror man i Väst, att vad det handlade om i Öst under omvälvningens år 1989 var – pengar. I själva verket spelar ekonomin en andrarangsroll i den östeuropeiska omvälvningen. Den är i stället i första hand moralisk, den är en resning mot lögnen, en väldig folkens bekännelse till sanningen. Vad det handlar om är – som Havel skriver – ”samhällets moraliska och andliga förnyelse . . . de verkligt mänskliga dimensionerna av livet . . . höjandet av människan till en värdighet av högre nivå”. Det är en uppgörelse med ett system, som ”har gynnat människor som är villiga att bekänna sig till vad som helst när som helst, bara de kan dra nytta av det, som av maktlystnad och för personlig vinnings skull är beredda att göra vad som helst”. Följden är, att samhället har förlorat hoppet om framtiden. Livet tynar bort under lögnens värde.

I denna situation vägrade Havel att acceptera ”hyckleriet som basen för sin existens”, han tillät sig tvivla på ”värdet av ett självförverkligande som betalas med främlingskap inför sig själv”. De makthavande har till sist bara ett syfte: att bevara och befästa sin makt: ”Allt vittnar om att samhällsmakten här förhåller sig på ett sätt som är adekvat för ett väsen vars enda mål är självbevarelse.”

Man drar andan när man läser Václav Havel. Egentligen är det ju Sverige han skriver om. Nästan allt stämmer in utom – möjligen – hemliga polisens roll. Den kamp för ett liv i sanning som förde Václav Havel till fångelset och sedan till presidentpalatset har minst lika stor aktualitet i Sverige som i Prag.

Václav Havel har med många år i hårt

fängelse betalat för sin kamp för sanningen som samhällsprincip. Han vet av egen erfarenhet vilken omstörtande verkan det har på ett samhälle, när sanningen blir huvudsaken för några, om än mycket få människor: "Man vet nämligen aldrig, när en omärklig liten eld av insikt, tänd i en krets av några små celler som på något sätt är specialiserade på att medvetandegöra organismen lyser upp vägen för ett helt samhälle, utan att detta kanske någonsin får reda på hur det kunde se denna väg." Václav Havel visar här att han ser på samhället som en kollektivpersonlighet, inte som en tillfällig samling av individer på samma plats. I denna kollektiva personlighet som är folket, är vi alla insatta som celler, organ eller lemmar – vilket man vill. Och dissidenterna eller sanningssökarna kan, trots att de är mycket få, för hela samhället betyda lika mycket som näthinnans celler för hela kroppen.

Ett annat tema, som Havel flera gånger återkommer till är kritiken av det genomorganiserade samhället. Det socialistiska samhället strävar ju efter att förutse allt, organisera allt, utjämna allt, från konjunktursvängningarna till familjelivet. Det är det fullständigt rationella samhället. Och alla samhällen som strävat mot det målet, har stagnerat i samma mån som de närmat sig vad de kämpar för. Václav Havel säger: "Livet upprepar sig mot all uniformitet och enhetlighet; det strävar inte mot likformighet utan mot differentiering; det är en transcendensens oro, ett nyhetens äventyr, ett motstånd mot status quo; den

fundamentala dimensionen i dess utveckling är det hemlighetsfulla som ständigt aktualiseras." Men i de samhällssystem som vill genomorganisera tillvaron finns det inget hemlighetsfullt. Vill människan skapa ett samhälle där allt är förutsett när hon endast att själva livet försvinner. Det hemlighetsfulla får aldrig tillfälle att växa upp och utvecklas. Den dom Havel fäller över det socialistiska Tjeckoslovakien gäller förvisso inte bara där: "Ja, här råder ordning: en byråkratisk ordning av grå uniformitet som dödar allt unikt; en maskinmässig mekaniskhet som förkväver det oupprepbara; unken orörlighet som utesluter transcendens. Det är en *ordning utan liv*." Det är själva det förhållande att det hemlighetsfulla aktualiseras, att det unika och oupprepbara får livsrum – det är detta som skapar historia. Det händer något. I det genomorganiserade samhället står tiden stilla, "livet har försänkts i dvala". Tiden har på visst sätt upphört, eftersom allt är förutsägbart. I ett samhälle, som förvisat det unika, det oväntade och hemlighetsfulla försvinner till sist själva livet. Och därigenom kväver faktiskt det genomorganiserade samhället till sist sig själv. 1975 skrev Václav Havel till den dåvarande presidenten, Dr Gustav Husak: "Genom att förlama livet förlamar alltså samhället även sig själv – och berövar sig slutligen även sin förmåga att förlama livet." 1989, det år Václav Havel själv blev president, blev det uppenbart att han hade rätt. Det var just så det gick till *där*. Men hur kommer det att gå till *här*?